

Bakó Endre

NADÁNYI ZOLTÁN NYELV- ÉS IRODALOMSZEMLÉLETE

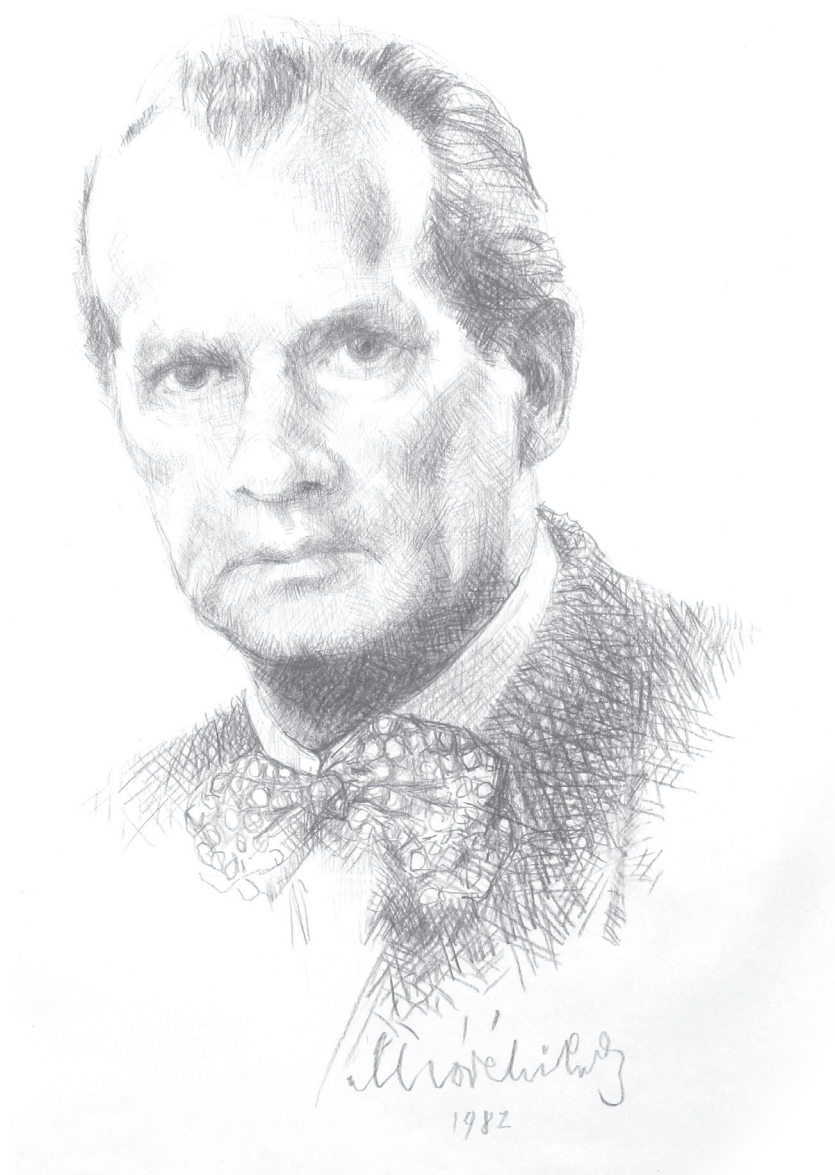
Nadányi Zoltán nem írt mélyenszántó irodalmi tanulmányokat, mint Babits Mihály, vagy nyelvészeti-nyelvművelő cikkeket, mint Kosztolányi Dezső, nincsenek anyanyelvet tematizáló versei sem, mint sok költőnek, például Faludy Györgynek,¹ ő a par excellence lírikusok közé tartozott, vagyis olyan költő, akinek életműve sorsával együtt csak lírai dimenzióban él. Nyelv- és irodalomszemléletének nincsenek vallomásformában rögzített megnyilatkozásai, amit ő erről gondolt, azt költeményeiben rejtette el, esetleg irodalmi vonatkozású tárcáiba mentette, illetve a gyakorlatban realizálta. Mindössze két irodalmi dolgozata haladja meg a tárcaterjedelmet, mindkettőt az alkalom szülte. Minthogy a Kisfaludy Társaságban Móra Ferenc helyét foglalta el, köteles volt róla megemlékezni. Móra-émlékezése hangulatos esszé, kitűnik belőle, hogy Nadányi olvasta és szerette a szegedi író regényeit, novelláit, verseit, de még meséit is: „*A szitakötőnek és a magyar népmesének a csodálatos könnyűsége, szivárványos csillogása andalít az ő írásaiban.*” Dicséri Móra páratlan humorát, amelyből szívjóság, bölcsesség, türelem, ábrándosság és sok egyéb jótulajdonság árad. „*Neveztem királynak, neveztem forrásnak. Ha király, mindig uralkodni fog, ha forrás, mindig buzogni fog. Ha király, az ő trónusát el nem foglalhatja más, örökre megmarad rajta...*” – fejezi be az írást.²

A megyei főlevéltáros feladata volt a *Bihar vármegye* c. monográfia szerkesztése, amelyben *Új bihari írók* címen elhelyezett egy bihari irodalmi seregszemlét. Számon tartja Nagy Gusztávot, Kállai Gyulát, Nagy Andrást, „költő” Nagy Imrét, Szűcs Sándort, a bojti Pető Sándort, s mindenekelőtt Szabó Pált, akivel már közös szerzői eset is tartott.³ Az írás belső logikája értelmében érinti Nagyvárad irodalmi szerepét. „*Micsoda termékenyítő hatással volt azelőtt a kezdő írókra Várad. Volt ugyan némi rikító túlzás is, erőltettség, csináltság Várad szellemi életében, tudott émelítő is lenni az a nagy tehetség-imádat (...), de azért tagadhatatlanul megvolt ennek az örökös szellemi kavargásnak – még ha nagykanállal kavargatták is – az ösztönző, termékenyítő hatása. Érezhette az író, hogy olvassák, törődnek vele, közönsége van. De ösztönző hatással volt az íróra a verseny is, amelyben benne találta magát, ha Váradra került.*”

¹ Faludy 2000. Az antológia dokumentálja, hogy sok költőnk verstémája volt az anyanyelv.

² Nadányi 1940:196.

³ Nadányi Zoltán és Szabó Pál szerzői estje. Bihar, 1933. április 6. 1.

*Móré Mihály ceruzarajza Nadányi Zoltánról.
(Bihari Múzeum gyűjteménye. Leltári szám: V. 92.52.)*

*A szerkesztőségben Ady Endre dolgozott, mellette a másik asztalnál Juhász Gyula,⁴ odább Dutka Ákos, Emőd Tamás, kigyúlt szemű, lázas fiatalok, örökös lobogásban, megszállottságban, és abban a hitben, hogy ők most a szebb magyar jövőt készítik elő, a magyar kultúra felvirradását, a holnapot. (...) Még aki nem tartozott is közéjük, aki idegenkedett a lármás csoportosulástól, még az is megérezte ennek a versenynek a sarkaló hatását, az is velük futott, csak a maga külön útján, versenyen kívül.”⁵ Nem kétséges, az utóbbi sorokat önmagára vonatkoztatja, megvilágítva mindenkori különállását. Ő *A Holnap* idején még jószerint gyerek volt, s amikor az első világháború éveibe közeledve feltűnt Várad irodalmi életében, már egy újabb írónemzedék működött. De Nadányinak sem országos, sem helyi vonatkozásban nemzedéktudata nem képződött. Ezért is okozott gondot irodalomtörténeti besorolása.*

Nem lévén teoretikus alkat, rendszertelenül olvasott – erre utal is egy interjúban –, olvasmányainak alig maradt írásos nyoma. Nem valószínű, hogy olvasott nyelvészet-filozófiai műveket, például Humboldt nyelvölceseleti tanulmányait, de akárcsak Kosztolányi, ő is ösztönös követője volt a nagy német tudósnak, azt tartotta, hogy a nyelv a nemzeti jellem kifejeződése,⁶ s a költő voltaképpen a nyelv szellemének megtestesítője, ő tárja fel a nyelv lényegét és szépségét, ő emeli az információ-közvetítő funkciót az esztétika felhőmagasába. Ennek a gondolatnak egyik verssé érlelt foglalatát *A költő* c. etűdje: „*A költő, kit senki se emleget, / a költő festi kékre az eget.*” Az anyanyelvből sarjadó költészet az ő számára is fontosabb létmód, mint a világi egzisztencia. Rainer Maria Rilke igazolja, hogy „*A művészet életfelfogás, mint – mondjuk – a vallás, a tudomány és a szocializmus. A többi életfelfogástól mindössze abban különbözik, hogy nem a kor függvénye, és mintegy a végső célok világnézetének fogható fel.*”⁷ Nadányi ennek egy alkalommal így adott kifejezést:

*Csiráik hordozóját, láz remegtet:
egy születő vers nem marad-e félben?
Egyszer a kocsiúton menve, féltem,
hogy autó jön és elgázol egy szonettet.*
(Az átkok könyvéből, 3.)

⁴ Ady Endre és Juhász Gyula nem egy időben élt Nagyváradon!

⁵ Nadányi 1938: 440–441.

⁶ „*az emberi nem nyelvének felépítése azért és annyiban különböző, amiért és amennyiben maguknak a nemzeteknek a szellemi sajátossága is az.*” Telegdy–Ara-Kovács 1985: 79.

⁷ Rilke 1972: 327.

Ugyane ciklus második szonettjében írja. „*Nekem a szó is drága. Csudaháló, / mely lelkeket fog.*” Ez az alapvető nyelvi valóságon túllendülő nyelvszemlélet, mely a nyelv mindenhatóságát tételezi. Máskor emberi tulajdonságokkal, etikai tartalommal ruházza fel a szavakat, s ezáltal kiemeli lingvisztikai státusukból: „*Sok volt a szószátyár; hebegő, / és rosszak voltak a szavak*” – olvassuk a *Romok között* c. lírai darabban. A nyelvmsztika sem állt tőle távol: „*A neveknek is van lelkük, akárcsak a tárgyaknak és akiről most szó van, annak a férfinak ez a név a lényegét fejezi ki leghívebben*” – vélte egy tárcájában.⁸ Kétségtelen, a neveknek lehet szimbolizáló, érzelmi funkciójuk, de ez az adott nemzet művelődés- és emlékezet-hagyományyaiból táplálkozik.⁹ Egy személy neve nincs összefüggésben tulajdonságaival, kivéve a beszélő neveket, egy kistermetű ember neve éppenséggel lehet *Nagy*. Mégis, az ókortól kezdve tartotta magát az a felfogás, hogy jelölő és jelölt között van valami misztikus kapcsolat: „*nomen est omen*”. Napjainkban is él az ún. nominatív determinizmus elve, mely szerint egy adott személy neve magában hordja viselőjének sorsát.

Nadányi számára tehát a nyelv mással nem helyettesíthető anyaga a tudatnak és a költészetnek, mint szobrásznak a márvány, a bronz, zenésznek a hang stb., amelynek révén az emberi világhoz kapcsolódhat. Bizonyára vitatta volna Heinrich von Kleist aforizmáját: „*a költő annak örülne legjobban, ha szavak nélkül fejezhetné ki a gondolatot*”.¹⁰ Metanyelven, kódokkal csak információ közvetítést lehet végezni, esztétikai értéket létrehozni nem! (Ha csak Kleist nem valami éterizált, kozmikus állapotra gondolt, amelyben ösmozgató, misztikus erők működnek.) Nadányi kezdettől a nyelv totális birtokba vételére törekedett mind szemantikai, mind szintaktikai értelemben. Ez teljes sikerrel járt! Kosztolányi Dezsőt *Furcsa vendég* c. kötetének nyelvi színvonala valósággal lenyűgözte: „*Gazdagon és tökéletesen – meglepően – tud magyarul*”.¹¹

Források, mesterek

Tizenhároméves korában publikálta első versét *Harangszó* címmel a *Nagyvárad* c. napilap hasábjain,¹² s 1908-ban már önálló kötete jelent meg, (*Versék*) amely a kor uralkodó nép-nemzeti irodalomszemlélete szerint színvonalas, sőt nagy reményekre jogosító debütálás. A gimnáziumi magántanuló verselő készsége főleg Petőfi és Arany

⁸ Nadányi Zoltán: *A nagy mutatvány*. Budapesti Hírlap, 1934. február 18. ill.: Urbán 1994: 210.

⁹ A németek 1945 után nem hivatalosan törölték az Adolf nevet a névtárból.

¹⁰ Idézi Wittgenstein 1995: 27.

¹¹ Kosztolányi 1921:1281–1282.

¹² „Nagyvárad”, 1905. nov. 5. ill.: Urbán 2006: 633.

János – vagy epigonjaik – hatására bontakozott ki, erre utalnak a témák, a műnemek, sőt olykor a címek is. De már egy anakreóni dal is olvasható (*Szerelem*) 16 éves korában kiadott első kötetében, és néhány vers témája túlterjedt a magyar költészet mezejében. A kötet mindezek ellenére még a naiv alkotóállapot terméke, önazonosság híján a kollektív tudatot reprodukálja. Az *Ilonka* (1910) újabb hatások befogadásáról tanúskodik, amit leginkább a műfordítások igazolnak (Kästner, Heine, Schiller, Baudelaire, Morris Rosenfeld), de erre mutatnak a változatosabb formák, s leginkább az, hogy kezd kialakulni a fiatal Nadányi költő-identitása. Ennek egyik példája a *Mi ketten* c. költemény, amely megsejtése örök költői szerepek egyikének: „Éltünk mi már egyszer régen, / A legendás középkorban, / Várkisasszony voltak akkor, / Én meg kóbor lantos voltam.”

A következő években fordult érdeklődése az új hangú költészet felé, ennek nyomai *Újabb költeményei* (1914), még inkább *Kerekerdő* (1917) c. kötetén már észlelhetők, hogy aztán a *Furcsa vendég* (1921) teljes fegyverzetben mutassa a modern költőt, „Azt, amit a Nyugat költői felszínre hoztak mély tárnákból, itt lelem új ötvözetté forrasztva...” – nyugtázza Kosztolányi Dezső.¹³ Kik voltak mesterei, kiktől tanult? Tóth Árpád Reviczky-, Kosztolányi-, Babits-hatást, Kosztolányi Petőfit, Arany Jánost és a *Nyugat* költőit vélte kihallani a Nadányi-versekből, Féja Géza Aranyt és az értékesebb sanzonköltészetet, a japán–kínai mikrokozmoszt tartotta forrásnak, Fenyő László Heinét, Reviczkyt, Szép Ernőt és a század eleji impresszionistákat, Füst Milának Csokonai, Mozart és Puskin jutott eszébe Nadányit olvasva, Illés Endre Beranger, Heine, Geraldly sugallatát sejtette, Devecseri Gábor az érzéki görög költők zengését hallotta, Vas István Reviczky és a sanzon mellett érvelt, akárcsak Garai Gábor, s valamiképpen Krúdy Gyulára emlékeztette trubadúrköltészete. Író nő lánya, Nadányi Gert-rúd Rilke verseskötetét látta olykor a kezében.

Voltaképpen e sejtető állításokat – sőt még többet is! – lehetne versekkel konkrétan igazolni, ami Nadányi sokoldalúságát bizonyítja, egyszersmind azt is, hogy tanítvány-líra az övé, abban az értelemben, hogy nem nyitott új fejezetet a magyar líra-történetben, de a befogadott hatásokat sajátjává forrasztotta, egyénivé hangszerelte, senkinek epigona nem volt. Szerintünk a legerősebb impulzusokat Csokonaitól, Arany Jánostól, Heinétől, a trubadúrköltésztől és Kosztolányi Dezsőtől kapta. Csokonai-élményét egy remek tárcában vallotta meg a költő születésének százötvennegyedik évfordulója alkalmából. Teljes terjedelmében idézi *Háfiz siralma* c. költeményét,

¹³ Kosztolányi 1921:1281–1282.

s kijelenti, hogy „*ez az összerombolt zseni*” volt akkora művész, mint Anakreón vagy Petrarca, akihez hasonlítják. Csodálja nyelvteremtő fantáziáját, meggyőződése, hogy „*az egész mai magyar líra közvetlenül Csokonaiból indul ki*”.¹⁴ Arról nem szól, hogy ő mit tanult tőle, de felel rá költészetének neo-rokokó vonulata: a szerelem apoteózisa, a női szépség részletes taglalása, a kandi érzékiség, a játszi mesterkéeltség, a virágszimbolika, a nyelv zeneisége stb.

Nadányi másoktól eltérően mindössze két költő-elődnek szentelt költeményt, az egyik Arany János halhatatlanságát ünnepli. Igaz, erre a trianoni békediktátum is készítette: Arany szülőhelye, Nagyszalonta is elveszett. A három szerkezeti egységből álló nagy kompozíció első részében Aranyt allegorikus-metaforikus eszközökkel ábrázolja, aki medret váj a magyar költészet folyamának, amely aztán „*körbe foly e honban*”. Az elveszett területeken is a „*szent folyó dala*” (a költészet) maradt az „*egyetlen orvosság*.”

(...)
*a zengő dalt, testvér, hallod-é?
„Erdélyország nem hajol igába!
adják-veszik, de minden hiába,
mert ez a föld Arany Jánosé!”*

Bessenyeitől nem stílust vagy poétikát tanult, hanem az emberi helytállás, az önmegvalósítás elszántságának hősiességét.

*Én nem a testőrt tisztetem,
Hanem azt, aki hazatért,
Ott hagyva minden csatatért,
És állt a parton dísztelen.*

Bessenyei hősként áll előttünk, mert legyőzte a külső és belső akadályokat egyaránt. Itt akár be is fejeződhetne a költemény, de érezzük, az epikum és líra belső arányai az előbbi felé billennének. Nadányi tehát létfilozófiai dimenziót nyit lírai húrokon, nem egyes szám első személyben ugyan, de nyilvánvalóvá teszi a személyes érdekeltséget, a hasonlóságot: Bessenyei „bihari remete”, ő pedig „bihari Robinson”:

¹⁴ (n.) = Nadányi Zoltán. Hétről hétre. Bihar, 1927. november 24. (I. évf. 47. szám) 1–2.

Ült csendben a tornác zugán
és nézte a bukó napot.
Aztán a toll után kapott,
utolsó szalmaszál után

Bizony, utolsó szalmaszál,
Bizony, fuldoklik, aki él.
De, aki több a többinél,
E szalmaszállal partra száll.

Jól látta Lator László: „Mondanom sem kell, hogy A testőr Bessenyei-képe önarckép is (...) Nyilvánvalóan nem egyszerűen az egzisztenciális szorongás, hanem a szorongató társadalmi helyzet keltette rossz közérzet formálta meg benne (a) Bessenyei sorsát olyan személyes keserűséggel megfogalmazott mondatot: »Bizony, fuldoklik, aki él.«”¹⁵

Heine már fiatalon megérintette, elsősorban a *Buch der Lieder* romantikája hatott rá, s ő bátorította satirikus hajlamának kibontakoztatására, a *Piripócsi képek* aligha születtek volna meg hatása nélkül. S a gyakran alkalmazott csattanók, zárópoének alkalmazása is heinei örökségnek tűnik. Műfordítói életművében Heine áll az első helyen, ezt a feladatot sem tekintette mellékesnek, sőt mindig nagy kedvvel végezte, amiből sajnos keveset kapott. 1954. április 10-én érdeklődéssel figyelte a Heine-műsort a rádióban, tőle is elhangzott több darab, s nagyon elégedetlen volt a hallottak színvonalával.¹⁶

A Kosztolányi iránti vonzódást ő maga is megerősíti: egy interjúban arra a kérdésre, hogy kit tart a korszak legnagyobb magyar írójának és költőjének, így válaszolt: „Ötletszerűen olvasok és nagyon keveset, így véleményt ezen a téren nem alkothatok magamnak. Legkedvesebb költőm Kosztolányi Dezső.”¹⁷ Már az 1910-es években szívébe zárta Kosztolányi költészetét, s amikor a költő 1917 decemberében Nagyváradon vendégszerepelt, Nadányi meleg szavakkal festi le fogadtatását, emberi habitusát, miközben folyamatosan beleszó szövegébe elragadtatott, elérzékenyült sorokat „Kosztolányi (...) folytatja, amit békében elkezdett: a szavak édes rakosgatását, zenéjük és

¹⁵ Domokos – Lator 1982:1 67.

¹⁶ „A Heine dalszövegek kétségbe ejtőek voltak 10-én, nem is értem, miért ejtették el a Binóci-fordításokat, és tették helyükbe azokat a többszörösen gyalázatos szövegeket.” Idézi: Bakó 1983: 281.

¹⁷ Szilassy 1936: 201–202.

árnyalataik finom összehangolását. (...) Az ő szavai csak a szív és lélek számára valók, s aki nem tudta szívvel, lélekkel kíséreni, méltán érezhette magát elhanyagoltnak ülőhelyén.” A kölcsönös megbecsülésből végül személyes ismeretség, majd barátság sarjadt: Kosztolányi nem sokkal halála előtt felkereste Berettyóújfaluban és szerzői estet tartott Nadányi szervezésében.¹⁸

A Nyugat költőinek új hangja iránti érdeklődését már egy 1914-ban kelt, Osvát Ernőhöz intézett levele dokumentálja.¹⁹ 1916-ban Szép Ernőnek egy költeményét idézi, amiért ledorongolták, mert nem lihegő, militarista buzdító verseket írt a háború alatt, hanem az élni vágyást sóhajtozta, s ezt Nadányi méltóbb háborús költészetnek tartja, mint Gyóni Géza „hősi halottakkal kompromittált” világát. Később baráti kapcsolat létesült köztük, leveleket is váltottak.²⁰ Kritikát írt Antal Sándornak, az első *A Holnap* c. antológia (1908) szerkesztőjének *A csudálatos szemű katona* c. kötetéről, méltányolva a szerző humanizmusát és pacifizmusát. Antal Sándor ugyan a *Nyugatnak* csak külső munkatársa volt, de az általa szerkesztett *A Holnap* antológia első kötete, az új hangú magyar irodalom Ady vezérelte seregszemléje, a modern irodalom egyik áttörő, sikeres kísérlete volt. Antal tekintélyes szerepet vitt Nagyvárad irodalmi életében.²¹ Költőnk a nagyvárad Arany-ünnepség alkalmával vezércikkben adta tanújelét Arany-rajongásának, s a szövegbe beleszötte a tankönyvek iránti elégedetlenségét, a megoldást abban látja, ha Babits Mihállyal íratnák a tankönyvet.²² Tudjuk – noha a *Nyugat* kevés versét hozta –, Babits is nagyra becsülte Nadányi költészetét, erre tanú feleségének (Török Sophie) egy feljegyzése, továbbá az, hogy nem közölte Gulyás Pál elmarasztaló kritikáját.

Az alkotói „Én” és a mű kapcsolata

Nadányi a költészetéről nem alkotott koherens teóriát, ez irányú nézeteit is fragmentumokban kell tetten érni. Már fiatalon megpróbálta önmaga előtt tisztázni megszólalásának indítékát: nem babért, hírnevet akar szerezni:

¹⁸ Bakó 2000.

¹⁹ Nadányi Zoltán levele Osvát Ernőhöz. Nagyvárad, 1914. április 9. Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratára. (Leltári szám: V. 955/20)

²⁰ Bakó 2008; Bakó 2014. 170–173.

²¹ *A csudálatos szemű katona*. Nagyvárad, 1917. 40. sz. 11.

²² Nadányi 1917: 1.

*Azért dalolok, mert
Nyló rózsát láttam...
Mert csillagot láttam
Égről lehulltában.
Mert elandalított
Az alkony pompája
Mert belenéztem egy
Ragyogó szempárba.*

(Mért dalolok)

A dalocskát azért érdemes idézni, mert ars poetica érvényű, az önképfestő *Tűnődés* előképe: a költő a természet rajongója és a szerelem alattvalója, e szépségeknek önkéntelen elvarázsolt dalosa, azaz médiuma. Az alkotó és mű kissé misztikus viszonyának ez a felfogása eléggé ismert mind a világ-, mind a magyar költészetben, hatásfunkciója az élmény ellenállhatatlanságának, mindenhatóságának hangoztatása. Carl Gustav Jung, a neves svájci pszichológus szerint „*Nem Goethe alkotja a Faustot, a hanem a Faust, mint lelki komponens alkotja Goethe-t*”.²³ Bőven idézhetünk magyar példákat is: „*Nem az énekes szüli dalt: a dal szüli énekesét.*” (Babits Mihály: *Mint forró csontok a máglyán*); „... sokszor már-már alig hiszem, hogy / én írom a verseimet” (Szabó Lőrinc: *Műhelytitok*); „... legyen szabadulásom / attól, ami én, s nem az ő tükre bennem” (Weöres Sándor: *A grádicsok éneke*). Nadányi is megélte ezt az élményt:

*A vers, ha tudnád... azt nem én csinálom,
az megvan. A költő, ahogy neveznek,
a költő senki, semmi. Csak fogadja
a verseket, akik hozzá eveznek.
Honnan is jönnek? Örökkévalóság
hajósai ők.”*

(A versek nem hiszik)

Kosztolányi hitelesíti ezt az alkotói állapotot: „*E kötet írója szenvedélyes alkímistája azoknak az összhangzatoknak, melyek csak játék közben, szándéktalanul jelentkeznek, mikor a költő egy érzésbe, egy gondolatba belefeledkezve – a nagy művészi cél felé feszülve – magára hagyja a nyelvet, hogy helyébe érezzen, gondolkozzon...*”²⁴ Vagyis nem a gondolat, a logika, hanem a képzelet (ihlet!) teremti azt az élmény-, ér-

²³ Idézi Wehrli 1960: 152.

²⁴ Kosztolányi 1932: 42.

zés- és ritmusegyüttest, ami testet öltött formájában a vers. Azt jelentené ez: „Tényleg a tollammal gondolkodom, mert fejem gyakran mit sem tud arról, amit a kezem ír”.²⁵ Természetesen nem! De a költő, ha a költőiséget szem előtt tartja, ha nem alkalmi verset ír, nem tudja előre pontosan megmondani, hogy mi lesz költeményének egzakt tárgya, milyen lesz képanyaga, formai alkata, az majd az alkotói láz elmúltával derül ki számára is. A művészi tudat sajátos működéséről van itt szó freudi értelemben: a költő nem mindig a valóságra reflektál, hanem sokszor utat enged álmainak, vágyainak, a tudatalattijában felgyülemlett, elfojtott érzéseinek, látomásainak. Ő így tartotta: „A költemény csak akkor születik meg, amikor a lélek elszakad a világtól, legalábbis a fél eszméletlenség állapotába emelkedik. És ebben a világtól való függetlenségben egyedül az őszinteség az, ami a költőt vezeti.”²⁶ A betűk c. költeményben így utal erre: „Szeretnek űk. Szavamat lesik. / És néha tudtom nélkül bújnak össze, / megfognak és hurcolnak megkötözve / és véretem veszik. Be jól esik.” Érett korszakában is vissza-visszatért a vers genezisének misztériumához:

*Nem én beszélek. Énnekem magamnak
szavam sincs. Néma vagyok, hangtalan.
Ha mégis szólok, rejtelmes hatalmak
tesznek csodát. Ők szólnak általam.
Milyen hatalmak és mit is akarnak,
azt nem tudom. És nem is akarom
megtudni. De tudom, nagyobb hatalmak
mint minden e világi hatalom.
Világos a szavam, de ez nem érdem.
Eszköz vagyok csak, néma, bamba báb.
Nem én beszélek, nem az én beszédem.
Engem ne kérjjen senki. Nincs tovább.*

(Nem én beszélek)

Az alkotás titokzatos, már-már misztikus szellemjárását ars poeticába foglalta:

*A szent órában dobj el minden eszközt.
ne fúrj, faragj, ne szőjj te tarka szőttest
melengess élő sejteket kezed közt,
s a sejtet sejthez úgy csald, úgy erőltessd,*

²⁵ Wittgenstein 1995: 29.

²⁶ Bella 1943, ill.: Urbán 1994: 4.

*hogy eleven szülessék, szép, arányos,
kerekdeden fonódó, mint a nőtest
(...)
Örülj, ez a te tested, a te vágyad,
helyetted hódit, táncra lép a lába.
Örülj, mert mielőtt fejed lebágyad,
átszállsz az utolsó tercinába.*

(Ars poetica)

Az ihlet valóban hatalom, kegyelmi adomány! De a hozományok minden költőnek saját lelki „*terhei*”, a befogadó alany nem „*bamba báb*”, nem a véletlen szerencse kérdése, hogy kihez milyen versek „*eveznek*”.

Bahtyin orosz esztéta teljességgel elvetette a „*szeplőtelen versfogantatás*” teóriáját. Azt tartotta: „*Annak a megfeszített küzdelemnek, amelyet a költő a nyelvvel vív, mindig a nyelv legyőzése a célja, (...) a művész tehát a nyelv saját fegyvereivel gyűri maga alá a nyelvet, rákényszeríti, hogy nyelvészeti kvalitásainak tökéletessé finomítása révén túllendüljön önmagán.*”²⁷ Vagyis a költőnek erőfeszítéseket kell tennie, hogy az élmény, a sugallat művészi formát öltjön. Egy helyen mintha ő is beismerné: „*Eszközöm nincs, mégis / – mintha volna sok – / kalapálok, vések, / fűrok, faragok, (...) Kettő vagyok együtt: / eszköz és anyag. / (...) Magamat magammal, / zúzom, tördelem, / hasogatom, / gyötrom. / Boldog gyötrelem*” (Pusztai kézzel). Mert bár nincs nyoma a nyelvvel való küzdelmének, ez azonban nem azt jelenti, hogy kész alakban „*ömlött belőle*” a vers: javítgatott is, ha nem is olyan radikálisan, mint pl. Szabó Lőrinc. Ezt a tévhitet nyilván korán beérett virtuóz formakészsége táplálja. Schöpflin Aladár jogosan féltette a fiatal poétát, mondván, aki 18 évesen ilyen tökéletes ura a formának, azt a rutinba fulladás veszélye fenyegeti.²⁸ Elmondhatjuk, hogy költőnk nem esett a rutin csapdájába, akadnak ugyan szürkébb versei, de azoknak is van „*egyéniségük*”.

Közhely, hogy a lírai én nem mindig a költő reális énje – jöllehet a vers egyes szám első személyben íródik –, hanem egy jelképes szerepbe transzponált médium, amely a személyiség anonimitását, különösségét, másságát van hivatva képviselni. Ez a helyzetdal esetében evidens: Petőfi nem volt nemes (*A magyar nemes*), József Attila nem volt favágó (*Favágó*) stb. Ahogy Hegel írta: „*A költő, mint a végtelen sok szerepet játszó színész, hol itt, hol ott időzik el, de bármit ábrázol, mindig elevenen bekapcsolja*

²⁷ Bahtyin 1976: 27.

²⁸ Schöpflin 1917: 312.

*a körbe önnön művészi bensőjét, saját érzéseit és élményeit.*²⁹ A költő tehát privát énjét háttérbe szorítja, s teljes emberi énjével a költészetnek élő fiktív, stilizált individuum lelki arcát ölti fel, hogy a világhoz való viszonyát sokoldalúan, tárgyiasan fejezhesse ki, azzal a szubjektivitással, amely nemcsak az övé, hanem bárkiével közös. Nadányi fiatalon a trubadúr szerepet vállalta: a női szépséget zengte, a szerelmet létfeltétellé emelte:

*Az uccát szórótűz sebezte
s én tehozzád tapogatóztam,
hogy megkérdézzelek: szeretsz-e?
(...)
Mint többi trubadúr elődöm
a Holdban: hölgyemért rajongva
tükörvésszel bibelődöm.
(...)*

(Ajándék)

Később a „világvadonban” amolyan kifinomult, gyermeki lénynek ábrázolja magát:

*(...)
De férfi kell a harcra, férfi,
két kar, mely a küzdelmet érti.
Gyermek vagyok, kire tekintsek?
Jaj, fel nem érem a kilincset!
(...)
Én nem sarcoltam, nem arattam.
huszonöt évet ingyen adtam.
(...)*

(Napóra)

Ennek a Szép Ernő-i őszinteségű dekadenciának, valóságidegenségnek zászlós-verse a *Furcsa vendég*, amelynek lírai hőse „*elmélázott és szépen itt maradt*”. Nem véletlenül viseli legművészbib köteté is ezt a címet. A valóságidegenség persze nem társadalmi-politikai okokból ered, hanem a kultúrember, a művész érzékenységből. Találón jegyezte meg Garai Gábor, hogy verseinek egy csoportjából amolyan krúdys alak tekint ránk.³⁰ Néha ugyan szatirikus szemmel figyel, néha részvétellel fordul a falusi

²⁹ Hegel 1979: 38.

³⁰ Garai 1965: 145–151.

nép felé, olykor lételeméleti kérdések is foglalkoztatják, de az általa képviselt szignifikáns és permanens költői magatartás a gáláns udvarlóié. Nem Don Juan-i babérokra tört azonban, hanem a szerelemnek, mint költői létfeltételnek az állandósítására. Két költői szerep állt távol tőle: a kispolgári erénycsösz mentalitása (*Fohász*), és a titánkodás (*Szerkesztő úr*). Ady ezért nem tartozott kedvencei közé.

Noha többnyire alanyi verseket írt, ezek kevés életrajzi referenciát tartalmaznak. Ilyen legfeljebb a *Nagyapám*, a *Nagyanyám*, az *Itt maradtunk*, az *Innen is elmegyek*, az *Egy kis házban négyen* és még néhány költemény. Legtöbb szerelmes versének műzsája is azonosíthatatlan, nem tudjuk, hogy ki a Gemma, Lya, Maryann, Klió, Teréz stb., csak azt, hogy Gertrúd a felesége (*Gertrúd*). Még az olyan alapművek, mint a *Szürkület*, a *Furcsa vendég* sem tartamaznak személyi igazolványba kínálkozó adatokat.

A költészet értelme, a költő hatalma

Már Horatius azt tartotta: „*Aut prodesse volunt aut detectare poetae.*”³¹ A magyar költészet szinte születése pillanatától közösségi gondok, feladatok kifejezésére vállalkozott, az ország, a nemzet, a nép, később egy társadalmi osztály vagy réteg nevében. Ez a szolgálatelv Petőfi és Arany János életművében jutott csúcsra: „*a néppel tűzön, vízen át*”, de még Ady is „*népért síró, bús bocskoros nemesnek*” stilizálta magát, ugyanakkor ő testesíti meg az individualista művész prototípusát. A *Nyugat* első nemzedékét (Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád stb.) is kettős kötöttség jellemezte: mint Babits *Óda a szépségről* c. költeménye jelzi, a *l'art pour l'art*, az esztétizmus eszményének jegyében alkottak, tartózkodtak attól, hogy a líra a pusztá cselekvés színvonálára süllyedjen, ami nem jelenti a valóságból való teljes elszakadást, csak a domináns vezérelvet. A modern költő belső életéről ad jeleket, a lélek és a tudat állapotáról, a személyiség titkairól, mindezt nyelvi és emocionális intenzitással. Művészi felfogás tekintetében Nadányi a *Nyugat* első nemzedékéhez tartozik: a költészet az ő számára is elsősorban immanens esztétikai értékei miatt nyeri el létének értelmét. Ő elsősorban gyönyörködtetni akar, s megüt egy többnyire sajátos, könnyed, csevegő, játékos, vagy kissé enervált hangot.

³¹ A költők vagy használni, vagy gyönyörködtetni akarnak. (Quintus Horatius Flaccus: *Ars poetica*)

(...)

*legyen e kis vers kézitükröd,
amit kezem remegve metszett.
Azért van, hogy téged mutasson,
lehet-e szebb a költemény,
ha szép, mint te, tündérekisasszony?*

(Ajándék)

A költészetnek – mint tudjuk – eredetileg mágikus-liturgikus funkciója volt: ráolvasás, varázslás, gyógyítás, könyörgés stb. Költőnk – különösen a *Furcsa vendég* c. kötetével (1921) bezárólag – visszahajol e prehistorikus mágiához: hódítani, hipnotizálni akar, másokat megigézni, félretéve az önmagával való számadást. Íme: „*De valamit, amit senkise, / Valamit mégis adhatok, / Enyém ezer bűbájos mese, / Éjjélkor súgták rózsailatok. / Ó, elkábulnál, ha hallanád!*” (Óda), Vagy: „*Ha akarom, a válladon brokát ég / és drágakő borít el százezer.*” (Hódoló vers). Továbbá: „*Csupa parázs leszek én. Megégetem én / amihez kezem ér. / Zsuzsánna kezét és Anna nyakát! / mi nek oly fehér!*” (Utolsó nyár). De valójában már korábbi kötetében (*Kerekerdő*, 1917) megnyilatkozik művészet szemléleti pluralizmusa: néhány háborúellenes költeménye tanúskodik róla (*A vasfelhő* és a hasonló című ciklus versei). A háború és a forradalmak, s főleg a trianoni békeszerződés arra késztették, hogy reagáljon a társadalmi-történelmi eseményekre. Ezek a költemények megtelnek vitalitással, elszántsággal, akart optimizmussal, ami néhány nagy verset eredményez. Ilyen az *Átkok könyvéből* c. szonettciklus, *Arany*, *Várad balladája*, s mindenekelőtt a *Te vagy az ország*:

*Van mégis vigaszod, lesajnált
szegény költője Hunniának,
(...)
az élet él. Biztasd magad,
hogy összerogynod nem szabad,
mert nem vagy magadé.
Magamnak mondom: vedd eszedbe
mikor kétségek látogatnak
(...)*

*ami röghözragadt fajodban
égetörő: te küldöd égnek,
tüzedben őstüzei égnek,
és nem szabad, hogy összeroppanj,
mert nem vagy magadé.*

(...)

*... illő volna több alázat,
mikor költőkről szó esik,
mert költőknek köszönhetik
a szót...*

(...)

*Ez vigaszod és türtőztetőd,
hited és egyetlen reményed,
tudnod kell, hogy te vagy az ország,
az élet, az erő, a lényeg.
És bárhogy tépik és tapossák,
nem fog elveszni Magyarország,
aminthogy eddig sem vezett el,
mert itt vagy és te vagy az ország,
a szavaiddal, a tüzeddel,
a szikráiddal Magyarország.*

A lét értelme is foglalkoztatta néha ontológiai és társadalmi összefüggésben egyaránt. Az előbbire a *Játék*, *Virágok*, *Szalmásszekerek*, *Ne félj te a haláltól* stb., utóbbira a *Falusiak*, *Vásárosok*, *Juliska*, *Gazdag ember erdeje* és más versekben találunk affinitást. A második világháború is kizökkentette befelé forduló magányából, *Költő, fogd be a szád* c. versében az írástudók felelősségére figyelmeztet, de a világegés – noha letargiába sodorta – nem módosított művészi feladattudatán, az életmű folytatásában továbbra is a szerelmi anekdota áll első helyen.

Szabó Lőrinc pontosan határozta meg, és mérte fel e költészet határait: „*A Nadányi-költészet, mint mindig, most is főképp lelki idill, hangulatrománc, festőiség és realizmussal kedvesen kacérkodó impresszionizmus bravúros formába zárva. (...) A legszebb darabokban azonban jóval többet nyújt a költő, mint az ötletes látás és formaművészet.*”³²

³² Szabó 1931: 8.

Nyelvművészete sajátosságai

„A nyelv kiválósága abban nyilvánul meg, hogy világos, de nem közönséges. (...) Emelkedett és választékos lesz a kifejezés, ha a közhasználatú szavakat szokatlanokkal vegyítik.”³³ Nadányi költészetére módfelett illik ez az antik definíció: versvilága tiszta, áttetsző, még a fantázia fortélyait sem burkolja homályos szóképekbe. Jól vette észre Karácsony Sándor: „Három tisztán nyelvi eszközzel dolgozik, minden ilyen esetben sikeresen: szóval, ritmussal, rímmel. Szavai közönséges, mindennapi szavak, még vonzataikban és fordulataikban sem meglepőek. Ebben van a nagy erejük.”³⁴ Ezt mások is tapasztalták, s a költőnek ezeket a szemléletes, festőiségben gazdag akkordjait rafinált egyszerűségnek nevezték, amely olyan hatást gyakorol az olvasóra, mintha a versek saját magukat dalolnák. Nadányi a valósághoz és az emberhez való új viszonyt teremtő századelő szimbolista-impresszionista-szecessziós irányzatából az impresszionista és szecessziós stílusjegyeket tette magáévá. Az impresszionista festő, költő nem a látvány realista megjelenítésére törekszik, hanem a pillanatnyi benyomás, a szubjektív hangulat kifejezésére. Mint Nadányi sok költeményében, például ebben:

*Mint római kút szobra, tenyered
magasra tartod mozdulatlanul,
a tenyeredből zuhatag ered,
ezüst sugárral a válladra hull.*

(...)

És egyre hull, hull, nappal, éjszaka.

Szépség és szerelem zuhataga.

(Így látlak)

Az impresszionista-szecessziós stílus *Furcsa vendég* c. kötetében dominált, a bakonszegi és berettyóújfalui verstermés a népies hangszínnel gazdagodott. Ebben valószínűleg a falusi miliő is közrejátszott. A szecesszió legfeltűnőbb jegye a díszítés, az ornamentika, a plain air, vagyis a természetkultusz, a festőiség, a finomság, a túlfűtött erotika, a színek tobzódása, formailag a rímjáték, a nominalizmus. (Ilyen sorok: „Kacaj. Méz. Tört szók. Hull reánk a fény” (*Emlékszel?*)). Nadányi tudatosan kötődött ehhez a kifejezőmóddhoz, életműve az erotikus költészet és természetlira valóságos

³³ Arisztotelész 1974: 51.

³⁴ Karácsony 1941: 257–261.

példatára. „*E versek szabad ég alatt születtek, / bírják a napfényt, frissek este, délben*” (*Az átkok könyvéből*, 3.). A rokokó eszközei révén atavisztikusan hatott rá: az apró részletek ábrázolása, idill, bájos hangulat – bizonyos tekintetben az impresszionizmus távoli őse. (*Idill, Ketten a csónakban, Júliusi séta* stb.)

Végezetül, nyelvművészetének érzékeltetésére néhány sajátos stíluseszközt, szóképet ragadunk ki. Jelzői igen változatosak, legtöbbször festőiek: „*Két szeme két smaragdzöld bogár a rózsaszirmon*” (*Tearózsa*), olykor elvontak, meglepőek: „*Nézd a hóhérkódó Halált! (Fehér karácsony)*. Tudatbővítő szimbólumot keveset alkotott, összefüggő jelképrendszert nem is hozott létre, mint Ady Endre, de használt néhány hagyományos jelképet. A virág a szépség (*Virágok*), a madár a szabadság (*Innen is elmegyek*), a tűz a szerelem jelképe (*Tűz*). A „*magamfaragta Robinzon-bot*” a magány tömör, eredeti képe (*Innen is elmegyek*). Megszemélyesítésekben rendkívül gazdag a Nadányi-versvilág: „*ágyat terít a vágó*” (*Jegyések*). Hasonlatai élénkek, érzékiek: „*kezeink mint kis kölyökkutyák hancúztak*” (*Emlékszel*), „*s a szívem, mint felnyergelt ló, dobog*” (*Innen is elmegyek*), de elvont formában is hatásosak: a háborús plakát a „*fogasról csüngött, mint az átok*” (*Az átkok könyvéből*, 9.). Szinte nincs Nadányi-vers eredeti metafora nélkül: „*Fekete felhő fonata a fűrtöd*” (*Lya*), „*felszökken a bánatom gejzírje*” (*Elhagy a szerencse*). Ugyanabban a versben oximoronnal is kifejezi magányát: „*jég a kályhám és jéggel tömöm*”. A Tóth Árpád által oly annyira kedvelt szinesztézia sem hiányzik arzenáljából: „*a keserű kisvárost, Váradot (...) elhagyod*” (*Gúnykoszorú*), vagy „*Sötét dalok tömjénét égetem*” (*A magány papja*).

Ami verselését illeti, rím- és ritmuskészségével korán felhívta magára a figyelmet. „*Technikája némelyik versében olyan tökéletes, hogy talán csak Babits Mihálynál vagy Kosztolányi Dezsőnél találunk ennyire csiszolt kifejezéseket*” – állapította meg Major Dezső.³⁵ Sok kritikus kiemelte lírai affinitását: az epikus motívumok is beolvasztja a költőiség finomabb halmazállapotába és érzelmi hőfokába. Változatos versformákat alkotott, különösen kedvelte a szonettet, a magyaros versformákat, de nem idegenkedett sem a nyugat-európai, sem a klasszikus műformáktól. Egy-két szabadverset írt, de audiovizuális adottságai a hagyományos kifejezőmódokra predesztináltak.

Ez a rövid ízelítő is figyelmeztet rá, hogy külön tanulmányt érdemelne verselése, a szóképek szerepe, a költői eszközök alkalmazása Nadányi lírai életművében.

³⁵ Major 1917: 9.

Összegzésül álljon itt a nagyváradi költő-barát empatikus látélete: „*Nadányi költői nyelvére mi sem jellemzőbb, mint a pontos, hiánytalan kifejezés keresése, a versmondattól és a lélekállapot teljes egyensúlyának megtalálása. A vers nyelvi érlelése a belső logikai ritmus felől az akusztikus hang- és hangulati hatás, a dallam felé halad. (...) Nincs költői nyelve, csak íze a szónak, mint a bihari ételnek, az érmelléki bornak. A Nadányi-vers remek rímei is valóságos nyelvi értékű elemek, nem díszítő elemek, nem csengők, hanem a versmondattal határtalannak érintkező, rezdülő pólusai. Sebezhetetlen pontjai a mondanivalónak.*”³⁶

Irodalom

ARISZTOTELÉSZ

1954 *Poétika*. (Ford.: Sarkady János) Magyar Helikon, Budapest

BAHTYIN, Mihail Mihajlovics

1976 *A szó esztétikája*. Gondolat Kiadó, Budapest

BAKÓ Endre

1982 Nadányi Zoltán szigligeti levelei. *A Bihari Múzeum Évkönyve III.* Berettyóújfalu, 271–286.

2000 *Kosztolányi a „faluvárosban”*. Bihari Füzetek, Berettyóújfalu

2008 Szép Ernő és Nadányi Zoltán barátsága. *Szókimondó*, 13. évf. 10. sz. 8–10.

2014 *Ágak és hajtások. Tanulmányok, verselemzések*. Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc

BELLA Andor

1943 Nadányi Zoltán a költői őszinteségről. *Film, Színház, Irodalom*. 1943. február 12. VI. évf. 7. szám. 25.

DOMOKOS Mátyás – LATOR László

1982 Nadányi Zoltán: Körmenet. In: *Versekről, költőkkel*. Budapest. 161–177.

FALUDY György

2000 Óda a magyar nyelvhez. In: Grétsy László (szerk.): *A mi nyelvünk – Íróink és költőink a magyar nyelvről*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 135–138.

GARAI Gábor

1965 Nadányi Zoltán: Aranypiros pillangó. In: *Eszköz és eszmélet*, Budapest. 145–151.

³⁶ Kiss 1975: 297–298.

- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich
1979 *Esz­tétika. Rövidített változat.* Gondolat Kiadó, Budapest
- KISS Tamás
1975 Nadányi Zoltán: Gyertek, énekeljünk. In: *Árkádiában élünk*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 301–302.
- MAJOR Dezső
1917 Kerekerdő. Nadányi Zoltán verseskönyve. *Szabadság (Nagyvárad)*, 1917. ápr. 22. 9.
- NADÁNYI Zoltán
1917 Arany János. *Nagyvárad*, 1917. 64. sz. 1.
1934 A nagy mutatvány. *Budapesti Hírlap*, 1934. február 18
1938 Új bihari írók. Nadányi Zoltán (szerk.): *Bihar vármegye*, Budapest. 439–446.
1940 Megemlékezés Móra Ferencről. *A Kisfaludy Társaság Évlapjai*, 1937–1940. LX. kötet. 193–196.
- KARÁCSONY Sándor
1941 Nadányi Zoltán. In: *A könyvek lelke.* Exodus Kiadás, Budapest. 257–261.
- KOSZTOLÁNYI Dezső
1921 Nadányi Zoltán. *Nyugat*, 1921 II. k. 1281–1282.
1932 Ezüstkert – Nadányi Zoltán versei. *Új Idők*, 1932. I. k. 42.
- RILKE, Rainer Maria
1972 Jegyzetek a művészetéről. In: Pók Lajos (szerk.): *A szecesszió.* Gondolat Kiadó, Budapest
- SCHÖPFLIN Aladár
1917 Nadányi Zoltán: Kerekerdő. *Vasárnapi Újság*, 1917. 19. sz. 312.
- SZABÓ Lőrinc
1931 Nadányi Zoltán: Ezüstkert. *Magyarország*, 1931. december 15. 8.
- SZILASSY Lajos
1936 Négy szemközt Nadányi Zoltánnal. *Literatúra*, 1936, 14. sz., 201–202.
- TELEGDY Zsigmond–ARA-KOVÁCS László (szerk.)
1985 *Wilhelm von Humboldt válogatott írása.* Európa Kiadó, Budapest

URBÁN László (szerk.)

2006 *Nadányi Zoltán összegyűjtött versei*. Argumentum Kiadó, Budapest

URBÁN V. László (szerk.)

1994 *Nadányi Zoltán: Hajnali találkozás*. Aqua Kiadó, Budapest

WEHRLI, Max

1960 *Általános irodalomtudomány*. Gondolat Kiadó, Budapest

WITTGENSTEIN, Ludwig

1995 *Észrevételek*. Atlantisz Kiadó, Budapest

Endre Bakó

Linguistic and literary approach of Zoltán Nadányi

Zoltán Nadányi (1892-1955) wasn't a "conscious poet" like Mihály Babits or Dezső Kosztolányi, and also didn't published studies of the history of literature or linguistic articles; he only wrote a few stories about literature and writers and lyrical confessions about Hungarian language, however, it's worth examining his linguistic and literary approach. Dezső Kosztolányi wrote about his book "Furcsa vendég" (Strange guest): "His Hungarian is polished and perfect – and surprising. The material unfolded by our classical writers, and brought to the surface from the depth by the poets of "Nyugat" ("West", Hungarian literary journal in the first half of the 20th century) can be found here combined into a novel alloy..." The linguistic and literary approach of Nadányi was exposed particularly in lyrics: he recognized the language as a "magic net". As opposed to Ady he deemed poems to be lords, and poets to be servants. The study reviews the development of Nadányi's approach, and highlights the analysis of some of his poems related to this topic (A költő/The poet, A versek nem hiszik/Poems don't believe, A testőr/The bodyguard, Te vagy az ország/You are the country, Az átkok könyvéből/From the book of imprecations, etc.), not missing to mention the opinion of Lőrinc Szabó: poetry of Nadányi is not only mood romance, also there are realistic runs.